

recelerini, cennetteki yerlerini yücelten" anlamlarına gelmektedir. Derece ve derecât kelimeleri gerek cennetteki makamlar gerekse amellerdeki üstünlük anlamıyla çok sayıda hadiste de geçmektedir (bk. Wensinck, *Mu'cem*, "drc" md.).

Derece İslâm geometri, astronomi (astroloji dahil) ve coğrafyasının başlıca terimlerinden biridir. Bu üç sahada da derece kavramı, bir dairenin 360 eşit parçaya bölünmesi sonucu bulunan yayların her birinin karşısına gelen açıyı ifade etmek üzere kullanılmıştır. Astronomide, âlemi kuşattığı düşünülen burçlar feleği (felekü'l-muhîr, felekü'l-burûc, dâiretü'l-burûc) adlı dairenin on ikiye bölünmesiyle 30'ar derecelik dilimler elde edilmiş ve bunların her birine burç adı verilmiştir. Burçlar, gökyüzündeki sabit mevkileri dolayısıyla gezegenlerin hareket ve konumlarını tespit için başvurulan nirengi noktalarıdır. Her derece altmışa bölünerek dakika, her dakika altmışa bölünerek saniye ve her saniye altmışa bölünerek sâlise birimleri elde edilmiştir. Bu bölümlenmenin daha da ileri götürülüp râbia, hâmise şeklinde çok küçük yay ve açı birimlerinin ortaya konulmasından, müslüman astronomların hassas ölçümler yapma konusunda ne kadar gayret gösterdikleri açıkça anlaşılmaktadır. Eski astronomiye göre 360 derecelik bir alanı kapsayan felekü'l-muhîr'in merkezi arzdır ve bu feleğin hareketi arzın kuzey yarım küresinden doğudan batıya, güney yarım küresinden ise batıdan doğuya doğru görülür ve her iki yarım kürede de aynı anda ancak feleğin 180 derecelik kısmını işgal eden altı burcun hareketi izlenebilir. Çünkü ufuktan burçlara ait 1 derecelik yay doğusunda onun karşısındaki 1 derecelik yay batmaktadır; yani o sırada burçlar feleğinin hareketi kuzeyde de güneyde de 1'er derecelik mesafe kadardır. Böylece arzdaki bir gözlemciye göre burçlar feleği doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde rubu' denilen 90'ar derecelik dört çeyreğe bölünmüş olmaktadır. Arzın merkezinde hareketsiz durduğu, güneşin de diğer gezegenler gibi onun etrafında döndüğü kabul edilen bu sistemde güneş 360 derecelik daireyi 365 günde, 1 dereceyi ise bir gün, bir gecede katetmektedir (İhvân-ı Safâ, I, 115-116, 126). Böyle bir sistem içinde gök cisimlerinin felekü'l-muhîr'teki konumunu gösteren dereceye derecetü'l-kevkib, derecetü

takvîmî'l-kevkib ve derecetü tûli kevkib denilmektedir. Bir yıldızın ufukta doğduğu ve battığı esnada burçlar feleğindeki derecelerine de derecetü tûlî'l-kevkib ve derecetü gurûbî'l-kevkib, gün ortasında (nisfû'n-nehâr) bulunduğu dereceye ise derecetü memerrî'l-kevkib adı verilmektedir (Tehânevî, *Keşşâf*, "derece" md.).

Gök küresinin 1'er derecelik açı mesafeli 360 meridyenle 180 paralele bölünerek enlem (arz) ve boylamlardan (tûl) oluşan bir koordinant sisteminin elde edilmesi işlemi yerküreye de uygulanmıştır. Bu suretle enlem ve boylam dereceleri verilen bir coğrafi mevkîin yer haritası üzerinde belirlenmesi mümkün olmaktadır. Yine aynı esaslarla çeşitli mesafe, yükseklik ve zaman ölçümlerinde kullanılan usturlap da meridyen-paralel daireleriyle açı-derece kavramları esas alınarak hazırlanmış, gökyüzünün düzlem üzerinde tasvir edilen geometrik bir modelinden ibarettir. Böylece sonuçta derece kavramı içinde geometri, astronomi ve coğrafya alanları birleşmiş olmaktadır.

Derece kavramı, astroloji sahasında astronomideki matematik anlamını koruduğu gibi bir de özel nitelik kazanmıştır. Bu astrolojik niteliğe göre bir güne karşı gelen gök derecelerinden bazıları uğurlu ve aydınlık, bazıları ise uğursuz ve karanlıktır. Bundan dolayı kişinin doğduğu veya bir işe koyulacağı gün ile karşılığı olan derecenin özellikleri birlikte incelenir ve elde edilen bilgiler çerçevesinde geleceğe ait tahminlerde bulunulur.

Diğer disiplinler açısından, müsikide bir ses dizisindeki seslerden her birine derece-i savtiyye; eski eczacılıkta etkilere göre dört grupta toplanan ilaçların her kategorisine derece-i evvel, derece-i sâni... vd.; hurûf ilminde belli bir sonucu sihrî yollarla gerçekleştirmek için üzerinde işlem yapılan satırlardaki her harfe ve tasavvufta kulun veya sâlikin Cenâb-ı Hakk'a olan yakınlık mertebelerine de derece denilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "drc" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "derece" md.; Lane, *Lexicon*, III, 867-870, 873-875; *Kâmûs-ı Türkî*, s. 605, 606; Wensinck, *Mu'cem*, "drc" md.; İhvân-ı Safâ, *Resâ'il*, Beyrut 1376-77/1957, I, 115-116, 126; Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, s. 95; A. Shiloah, *The Theory of Music in Arabic Writings*, München 1979, s. 53, 80, 506; "Derece", *TA*, XIII, 96-97.



CENGİZ AYDIN

DEREK

(الدرك)

Satılan malda üçüncü bir şahsın hak iddia etmesi durumunda alıcının ödediği bedeli geri alabilmesinin garanti edilmesi anlamında kullanılan bir fıkıh terimi.

Derk veya derek sözlükte "yetişme, ulaşma, bir şeyin ulaşılabilen en derin noktası; sorumluluk, terettüp eden netice" anlamlarına gelir. Kelime Kur'an-ı Kerim'de bir yerde derk (en-Nisâ 4/145), başka bir yerde derek (Tâhâ 20/77) olmak üzere iki defa sözlük anlamında kullanılmıştır. Hadislerde de yine sözlük anlamında kullanıldığı görülmektedir (bk. Wensinck, *Mu'cem*, "drc" md.). İslâm hukukunda derek "damânü'd-derek" veya "el-kefâle bi'd-derek" şeklinde kullanılmış olup satılan malın satıcıya ait olması ve satıştan sonra mal üzerinde başkasının hak iddia etmesi durumunda satın alanın alacağını (semen) garanti etmek üzere üçüncü bir şahsın kefil olmasını ifade eder. Bu mânada bazan "damânü'l-uhde, damânü't-taarruz, damânü'l-istihkâk ve damânü'l-halâs" terimleri de kullanılmıştır. Ancak bu terimlerin bazı küçük anlam farklılıklarıyla kullanıldığı da görülmekte (Serahsî, XXX, 173; Kâsânî, VI, 9; İbn Kudâme, V, 77; İbnü'l-Hümâm, VII, 226) ve bu konuda tam bir terminoloji birliğine ulaşılmadığı anlaşılmaktadır.

Damânü'd-derek, Hanefîler dışındaki hukukçuların çoğunluğuna göre, satış akdinden önce mevcut bir sebeple istihkak talebine karşı alıcının ödemiş olduğu semeni tekeffül etmeyi ifade ettiği gibi satılan malın kusurlu veya noksan olması ve alıcı tarafından iade edilmesi durumunda alıcının satıcıdaki alacağını tekeffül etmeyi de ifade eder. Hanefîler'e göre ise damânü'd-derek, sadece satıştan önceki bir sebeple istihkak taleplerine karşı bir teminat ifade eder. Alıcının kendi iradesiyle akdi feshetmesi durumunda ödediği bedelin kendisine iadesini garanti etmez. Buna göre alıcı ayıp, şart ve rü'yet muharrerlikleri gibi bir sebeple akdi feshetmişse bedeli kefilden talep edemez (Kâsânî, VI, 9).

Sınırları belli olmayan bir sorumluluğu üstlenmek yani meçhule kefil olmak İslâm hukukunda prensip olarak câiz değilse de hukukçuların çoğunluğu damânü'd-derekî câiz görmüşlerdir (Nevevî,

el-Mecmû^c, XIV, 36; Zühaylî, V, 147). Ayrıca damânü'd-derek, henüz vücut bulmamış fakat ileride doğabilecek bir borca mukabil teminat vermeyi de ifade eder ki bu noktadan da genel kurala aykırı düşmektedir. Ancak İslâm hukukçuları umumi ihtiyacı göz önüne alarak kıyasa aykırı da olsa böyle bir kefaleti geçerli saymışlar (Mûsâ Cârullah Bigi, s. 172), kıyasa bağlı kalan bazı fakihler ise damânü'd-dereki câiz görmemişlerdir (Nevevî, *el-Mecmû*^c, XIV, 37).

Akdin tarafları dışında üçüncü bir şahsın mal üzerinde hak iddia etmesi muhtelif sebeplerle olabilir. Satılan bir mala satıcının ve alıcının bilgisi dışında ve satımdan önce üçüncü bir şahıs mirasçı olmuş olabilir. Malın çalıntı olması veya daha önce vakfedilmiş bulunması da mümkündür. Bu ihtimaller göz önünde bulundurularak alıcının uğrayabileceği zarara karşılık damânü'd-derek bir teminat şekli olarak kabul edilmiştir. Satın aldığı mal üzerinde bir istihkak talebi olabileceği ihtimaliyle alıcının satıcıdan teslim aldığı mal için rehin (rehin bi'd-derek) talep etmesi ise mümkün değildir. Zira rehin, henüz doğmamış fakat doğması muhtemel bulunan bir alacak için değil geçerli olarak doğmuş fakat henüz ifa edilmemiş bir alacak için talep edilebilir. Aslında damânü'd-dereke, kabzettiği malın istihkak sebebiyle geri alınabileceği ihtimalini ileri sürerek rehin talep etme hakkı bulunmayan müşteriyi teminatı bırakmamak için cevaz verilmiştir (Kâsânî, VI, 9; Nevevî, *el-Mecmû*^c, XIV, 36).

Satılan mal için ileri sürülen istihkak talebi kazâî bir kararla kabul edilip malın iadesine ve bunun üzerine alıcı tarafından satıcıya karşı açılan davada da satım bedelinin iadesine karar verilmedikçe alıcı mal için ödediği bedeli kefil-den talep edemez; mücerret istihkak talebi akdın feshi ve ödenen bedelin talebi için yeterli değildir.

Hanefîler'e göre alıcı, satın aldığı mal üzerinde değer artışına sebep olan ağaç dikme, bina yapma gibi birtakım ilâvelerde bulunmuşsa ve istihkak talebiyle malı istirdad eden hak sahibi mala ilâve edilmiş olan bu değerleri kabul etmek istemiyorsa bu durumda alıcı kefil-den ilâve ettiği değerini tazminini talep edemez. Şâfiîler de bu görüştedir. Hanefîler'den Tahâvî'ye ve Hanbelî fakihlerine göre ise kefil hem malın bedelini hem de ilâve edilen değerini kıymetini tazmin-

le mükelleftir (Kâsânî, VI, 10; İbn Kudâme, V, 78).

Damânü'd-dereki, satılan malın her hâlükârda alıcının elinde kalmasını garantilemek (damânü'l-halâs) biçiminde anlamak doğru olmaz. Zira istihkak sahibinin talep ettiği bir malın alıcının elinde kalmasını sağlamak hukuken mümkün değildir. İmam Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre ise damânü'l-halâs mümkünse malın aslının iadesini, değilse bedelinin tazminini içermektedir ve geçerlidir.

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "drk" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "drk" md., I, 482-483; Wensinck, *Mu'cem*, "drk" md.; Serahsî, *el-Mebsût*, XXX, 173-188; Kâsânî, *Bedâ'î*, VI, 9-10; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 76-78; Nevevî, *Tehzîb*, II/1, s. 104; II/2, s. 49-50; a.m.f., *el-Mecmû*^c, XIV, 36-40; İbnü'l-Hümmâm, *Fethu'l-kadîr*, VII, 225-227; Haccâvî, *el-İknâ*^c, Kahire 1351, II, 179; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, IV, 282; Bilmen, *Kamus*², VI, 244-245, 268; Mûsâ Cârullah Bigi, *Uzun Günlerde Oruç*, Ankara 1975, s. 172; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, Dimaşk 1404/1984, IV, 317; V, 30, 147-148, 198, 317, 345; J. A. Wakî, "Darak", *El² Suppl.* (İng.), s. 198.



HAMZA AKTAN

DERENBOURG, Hartwig

(1844-1908)

Fransız şarkiyatçısı.

Paris'te doğdu; yahudi asıllı şarkiyatçı Joseph Naphtali Derenbourg'un oğludur. Üniversiteyi bitirdikten sonra (1863) yüksek lisans için gittiği Göttingen'de H. Ewald, E. Bertheau, F. Wüstenfeld ve T. Benfey gibi ünlü şarkiyatçılardan ders aldı; ardından Leipzig'e giderek felsefe doktorası yaptı. Çocukluğunda İbrânîce, orta öğrenimi sırasında Grekçe ve Latince öğrenmiş olan Derenbourg üniversitede Arapça ve diğer Sâmi dillere yöneldi; L. Krehl ve H. L. Fleischer ile birlikte İbrânî, Arap, Habeş ve Fenike yazmaları, İsrail tarihi ve Eski Ahid kritiği üzerine çalışmalar yaptı. Paris'e döndükten sonra Bibliothèque Impériale'in kataloqlama servisinde görev aldı ve yaklaşık üç yılını buradaki yazma eserler üzerinde çalışmakla geçirdi (1867-1870). 1870'te bir yayınevi sahibinin kızıyla evlenmesi üzerine kütüphanecilikten ayrılarak kayınpederine ait yayınevinin Paris bürosunda yönetici oldu. Beş yıl kadar sonra yayıncılıktan da vazgeçip Ecole Pratique des Langues Orientales'de Arapça ve Ecole Rabbinique'te Doğu dilleri okutmaya başladı; bu arada Société

Asiatique'e üye oldu. 1880'de Kültür Bakanlığı'nca Escorial, Madrid ve Granada kütüphanelerindeki yazmalar üzerinde araştırma yapmakla, arkasından da *Corpus inscriptionum semiticarum*'un Himyerî ve Sebaî kitâbeleriyle ilgili dördüncü bölümünün hazırlanmasında babasına yardımcı olmakla görevlendirildi (1881). 1885'te Ecole Pratique des Hautes Etudes'un Arapça ve İslâmoloji kürsülerine tayin edildi. Yaptığı çalışmalarla Légion d'Honneur ödülüne layık görüldü (1897); 1900 yılında da Académie des Inscriptions et Belles-Lettres'in üyeliğine seçildi. 12 Nisan 1908'de Saint-Cloud'da öldü.

Eserleri. 1. *Les manuscrits arabes de l'Escorial* (I, Paris 1884; II, 1903; III, 1928). Escorial Kütüphanesi'ndeki Arapça yazmaların katalogu olup III. cildi E. Lévi-Provençal tarafından yayımlanmıştır. 2. *Le Livre de Sibawaihi / Kitâbü Sîbeveyhi* (Paris 1881-1882). Sîbeveyhi'nin Arapça grameriyle ilgili ünlü kitabının Kahire, Escorial, Oxford, Paris, Saint-Petersbourg ve Viyana kütüphanelerindeki yazmalarına dayanarak hazırlanmış iki ciltlik tahkikli neşridir; ayrıca esere Fransızca tercümesiyle birlikte bir giriş ve çeşitli açıklamalar ilâve edilmiştir. 3. *Chrestomathie élémentaire de l'arabe littéral* (Paris 1885, 1892). Arap edebiyatı klasiklerinden yapılmış seçmelerden oluşan bu eseri M. Jean Spiro ile birlikte hazırlamıştır. 4. *Oumara du Yémen; sa vie et son oeuvre* (I-II, Paris 1897-1908). Ünlü Arap şair ve edibi Umâre el-Yemenî'nin hayat hikâyesini ve eserlerini ihtiva eden bir çalışmadır. 5. *Ousâma Ibn Mounkidh. Un émir syrien au premier siècle des Croisades (1095-1188)*. İbn Münkız'ın *el-İ'tibâr* adlı eserinin tahkikli neşridir (Paris 1884-1886). Eseri *Souvenirs historiques et récits de chasse* adıyla Fransızca'ya tercüme etmiştir (Paris 1895). 6. *Vie d'Ousama* (Paris 1889-1893). Müellifin, İbn Münkız'ın hayatı ve eserleriyle ilgili çeşitli kaynaklardan topladığı bilgilerden derlediği bir eserdir. 7. *Notes critiques sur les manuscrits arabes de la Bibliothèque Nationale de Madrid* (Paris 1904). Madrid Millî Kütüphanesi'ndeki Arapça yazmalar üzerine yapılmış bir incelemedir.

Bunlardan başka babası ile birlikte yaptığı çeşitli ortak çalışmaları, yirmiye yakın ilmî dergide 150'yi aşkın makalesi yayımlanmıştır (bütün eserleri için bk.